

SZEMLE

KÖNYVEK

VARSÁNYI ORSOLYA: A HUN TÖRTÉNELEM ARAB FORRÁSAI

(A Magyarorsággutató Intézet Kiadványai, 71.) Magyarorsággutató Intézet–
L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2025, 274 oldal

A magyar őstörténettel kapcsolatos források felkutatása és közzététele meghatározó jelentőségű a magyarorságg honfoglalás előtti történetének, illetve általában a steppei történelemnek minél hitelesebb megismerése szempontjából. Ez azokra a forrásokra is vonatkozik, amelyek nem a magyarokat írják le, hanem azokkal a népekkel kapcsolatosak, akik őseinkkel kapcsolatban álltak vagy állhattak az egyes korokban. Közülük kiemelkednek a hunok, akiknek a történelméről nem rendelkezünk összefüggő írásos forrással, a rájuk vonatkozó adatok főleg bizánci, perzsa, kínai, szír, örmény és más kútfőkből származnak. Ezeket egészítik ki a későbbi korokból származó arab leírások, amelyeket most Varsányi Orsolya gondos összeállításában és értő tolmácsolásában ismerhetünk meg.

A 2025-ben megjelent, hiánypótló kötet célja a hunokkal kapcsolatos arab szövegek teljes körű összegyűjtése és közreadása volt arab és magyar nyelven. A szövegek többsége nem az európai hunokkal, hanem a Közép-Ázsiában élt, az arab szövegekben többnyire *haytal* (*hayāṭila*) szóval említett heftalitákkal foglalkozik, mivel az arab források elsősorban öröklük tanúskodnak.

Varsányi Orsolya öröndetes módon teljes körű forráskutatást végzett, azaz nemcsak történeti szövegeket emelt be vizsgálódásaiba, hanem műfaji korlátozás nélkül minden olyan művet, amely akár hosszan, akár röviden szót ejt a hunokról/heftalitákról. Figyelemre méltó az is, hogy míg a legkorábbi szövegek a 9., addig a legkésőbbiek a 17. században íródtak, így e gyűjtemény nemcsak a történészek számára szolgál elsőrangú forráskiadásként, hanem ennek révén az arabisták is tanulmányozhatják, miként alakultak a századokon át a hunokra vonatkozó híradások, milyen módszereket alkalmaztak az egyes történészek és más írók az általuk megszerzett információk továbbadására. A szerző figyelme arra is kiterjedt, hogy egy függelékben felsorolja azokat a műveket is, amelyekben a várakozással ellentétben nem esik szó a hunokról.

Varsányi Orsolya az idézeteket a könyvek műfajai szerint rendezte sorba, azon belül századok szerint, a szerzők halálozási sorrendjében közölve azokat. Minden nagy műfaji fejezetet az egyes szemelvények tömör tartalmi ismertetése

vezeti be, hozzátéve a főbb bibliográfiai utalásokat, ha a művet a hunokra vonatkozó forrásként a szakirodalom is említi. A könyvhöz a már említett függeléken kívül a lábjegyzetekben felhasznált szakirodalom, valamint név- és tárgymutató járul; előbbi különválasztva hozza a személyneveket és a földrajzi neveket. Az idézett szövegekben felmerülő problémákhoz fűződő annotáción kívül az egyes szövegekhez kapcsolódó első két lábjegyzet a szerzőről és az adott műről közöl tömör, de lényeges információkat.

Az alábbiakban a könyv szerkesztési elvét követve, a műfajok sorrendjében tekintjük azt át.

A legnagyobb arányt természetesen a történeti szövegek képviselik. A legkorábbi, 9. századi művektől kezdődően a 17. századig összesen harminc szerző tollából találunk itt – többnyire hosszabb – idézeteket. Terjedelmük egyrészt megfelel a történeti szövegek súlyának, másrészt egy-egy idézet mindig olyan hosszúságú, hogy abból kiderüljön a hunok/heftaliták szerepe az adott eseményben. A teljességre törekvés egyik eredményeként a szerző számos olyan forrást közöl, amelyet a szakirodalom e nép múltjára vonatkozóan eddig nem ismert, illetve nem dolgozott fel, és ilyenek – némiképp meglepő módon – már a történeti szövegek között is szerepelnek. Ezek közé tartozik, a teljesség igénye nélkül, Qudāma ibn Ġa‘far *Kitāb al-ḥarāğ wa-šinā ‘at al-kitāb* (*Az adószedés és a hivatalnoki mesterség könyve*), al-Maqdisī *al-Bad’ wa-t-ta’rīḥ* (*A kezdet és a történelem*), Miskawayh *Tagārib al-umam* (*A népek tapasztalatai*) című műve. Feltűnő, hogy a későbbi (12–17. századi) források közül csak elvétve ismer egyet-egyét a szakirodalom, a Varsányi Orsolya által felsorolt művek többségét e vonatkozásban még összehasonlításként sem hivatkozzák. E forrásfeltárás nagyban növeli a szerző által végzett kutatás jelentőségét.

A következő fejezet az életrajzírás. E fejezet önállóságának jogosultságát megkérdőjelezhetjük, továbbá azt a kérdést is feltehetjük, vajon a történetírásba sorolt két életrajzi lexikon (Ibn Ḥallikān, *Wafayāt al-a‘yān* [*A kiválóságok halálozási dátumai*] és aḏ-Ḍahabī, *Siyar a‘lām an-nubalā’* [*A leghíresebb magasrangú emberek életrajzai*]) helye nem inkább ebben a fejezetben lett volna. Ugyanakkor elfogadjuk, hogy Varsányi Orsolya ezt a fejezetet két műfajra, a *ṭabaqāt* és az *ansāb* irodalomra szűkítette le, azaz az egy szakmába tartozó jeles emberek nemzedékeinek életrajzaira, illetve a tulajdonképpeni genealógiákra és a hovatarozás szerinti életrajzokra. Az idetartozó öt könyv egyikét sem ismerte eddig a szakirodalom, pedig neves szerzők egyébként híres műveiről van szó.

E két fejezetet követi a földrajzi irodalom, ahol kilenc, 10–16. századi szerző műveinek releváns részleteit ismerjük meg. Ismét kiemelendő, hogy az itt bemutatott szövegek közül tulajdonképpen csak al-Muqaddasī *Aḥsan at-taqāsīm fī ma‘rifat al-aqālīm* (*A legjobb felosztás: A régiók ismerete*) című alkotása épült be a heftalitákkal foglalkozó szakirodalomba. Ezen kívül egyedül

Yāqūt Mu‘ğam *al-buldān*jának (*Az országok lexikonja*) egyes részletei tűnnek feldolgozottak. Varsányi azonban itt is azt állapította meg, hogy a heftalitákra történő utalások ebben az esetben sem lettek teljeskörűen számbavéve.

A fenti nagy témakörök után Varsányi Orsolya olyan műfajokat térképezett fel a hunok szempontjából, amelyek teljesen újak számítnak a történeti kutatásokban. Az alábbi műfajok tartoznak ide: a Korán-kommentár (*tafsīr*), a *hadīṭ*-tudományok, a lexikográfia és az *adab*-irodalom.

Varsányi Orsolya egyetlenegy Korán-kommentárban talált utalást a heftalitákra, bár nem zárja ki azt, hogy e műfajban elvértve lehetnek még ilyen említések. Az azonosított forrás a 11. században élt nagy retorikatudós, ‘Abd al-Qāhir al-Ġurġānī közel kétezer oldalas, *Darġ ad-durar fī tafsīr al-āy wa-s-suwar* (*Összefűzött gyöngyök: A Korán verseinek és fejezeteinek magyarázata*) című, elsősorban nyelvészeti és retorikai indíttatású magyarázata a ritkábban forgatott kommentárok közé tartozik, így nem csoda, hogy először csak a 21. század elején adták ki, akkor azonban gyors egymásutánban többen is vállalkoztak erre. Ez a szöveg azért különösen érdekes, mert a benne szereplő rövid, a Korán 7:65-höz kapcsolódó részletet két – egymástól eltérő – kiadásban is idézi a szerző. A két kiadás különbözősége elgondolkoztathatja az olvasót azok minőségéről, illetve a fennmaradt kéziratoknak való megfeleléséről, s ennek alapján további felhasználhatóságukról. Ennek elemzése azonban kívül esik a recenzió témáján.

A *hadīṭ*-tudományokat öt, 9–13. századi szerző műve képviseli. Az ide tartozó munkák elsősorban a *hadīṭ*okban előforduló nehezen érthető szavak (*ġarīb*) magyarázatával foglalkoznak, s ilyen összefüggésben szerepel bennük a heftalitákat jelentő szó is, többnyire egy ritkán használt, megdöbbenést kifejező *ba‘ila* ige magyarázatánál, ugyanis a heftaliták látása megdöbbeníti az embereket. A források ezenkívül többnyire azt is megemlítik, hogy a heftaliták egy Indiából származó népcsoport.

Az ilyen speciális *hadīṭ*-tudományi művekhez szorosan kapcsolódnak a lexikográfiai munkák, amelyeket nyolc, 8–16. századi alkotás képvisel. E művek közül eddig csak egy talált utat a szakirodalomba, al-Ĥwārizmī *Mafātīḥ al-‘ulūm* (*A tudományok kulcsai*) című enciklopédiájának az a része, amelyben a *hayāṭila* szót határozza meg, és azt Tuhāristān türk lakóira vonatkoztatja.

A kötetet az *adab*-irodalomba tartozó hét, 9–15. századi szöveg zárja. Mindegyik jól ismert mű, jöllehet ebben a vonatkozásban eddig nem használta fel őket a szakirodalom, annak ellenére, hogy némelyikben hosszú részek foglalkoznak a heftalitákkal.

A tipográfiaiilag sok nehézséget rejtő szöveg ellenére a könyv dicséretesen kevés elütést tartalmaz. A sajtóhibák által legsúlyosabban érintett oldal a 204., ahol négy is szerepel. Ezek a címhez tartozó halálozási évszám félkövér szedése, a hozzá tartozó lábjegyzet számának helytelen mérete, az *āja* számának téves

megadása az arab szövegben (56 a helyes 65 helyett), valamint a szöveg második kiadásából idézett *ġarb* szó (*ġarīb* helyett; azaz a *yā* ' kimaradt). Ezeken kívül a legjelentősebb probléma az *al-* névelő helyesírása, amely minden környezetben nagybetűvel lett szedve, ami nemcsak az arabisták számára zavaró, hanem féltő, hogy rossz mintát szolgáltat a szövegeket műveikben felhasználó történészek és más, arabul nem tudó szakemberek számára.

Az apró formai hibáktól eltekintve csak üdvözölni lehet ennek a könyvnek a közreadását, hiszen elérhetővé tette a hunokra vonatkozó arab forrásokat, és ezzel remélhetőleg új lendületet ad a rájuk vonatkozó történeti kutatásoknak. Varsányi Orsolya az arab szövegek összeállításával megbízható, egyszersmind jól ellenőrizhető forrásgyűjteményt adott közre, amely bizonyára hosszú távon fogja szolgálni a hunokkal/heftalitákkal foglalkozó kutatókat. A stilisztikailag egységes, az azonos szövegrészeket egyformán közlő, megbízható fordítás jó alapot nyújt a történészek munkájához. Az egyazon történetet feldolgozó leírások egymás mellé tételével jobban elemezhetővé válnak a más forrásokból is ismert, itt leírt események, amelyek az arab források saját szempontjaival is kiegészülnek (ilyen például a heftaliták győzelmével végződött 484-es perzsa–heftalita katonai összecsapás).

Iványi Tamás